

Sedm výhrad proti podobnosti

Nelson Goodman

Tvrdím, že podobnost je zákeřná. A nic na mém konstatování nezmění, ani když se přiznám, že na ni žárlím. Podobnost, vždy připravená řešit filozofické problémy a zdolávat překážky, je šejdířka, intrikánka, podvodnice. Najde si zajisté své místo i uplatnění, ale častěji ji objevíme tam, kde nemá co dělat a kde si nárokuje moc, jíž nedisponuje.

Ani jedna výhrada, kterou vznesu proti podobnosti, nebude nová. Teprve nedávno jsem si však uvědomil, jak často jsem na tu falešnou přítelkyni narážel a musel napravovat, co natropila.

První výhrada: Podobnost nevytváří rozdíl mezi zobrazením a popisem, nevymezuje žádné symboly jako pouze „ikonické“, ani neodpovídá za třídění obrazů na více či méně realistické nebo naturalistické.¹

Přesvědčení, že vzájemná podobnost je nezbytnou a postačující podmínkou zobrazení, je tak hluboko zakořeněné, že se evidentním a průkazným argumentům svědčícím o opaku málokdy věnuje pozornost. Přitom je zřejmé, že desetník není obrazem jiného desetníku, dívka není zobrazením svého dvojčete, vytištěné slovo není obrazem jiného tisku téhož slova stejným typem písma a dvě fotografie stejného místa nezobrazují jedna druhou, a to ani když pocházejí ze stejného negativu.

Tím vším samozřejmě pouze dokážeme, že podoba sama o sobě pro zobrazení nestačí. Co když se ale už ustanovila reference – tj. symbol odkazuje k nějakému objektu –; není pak podobnost postačující podmínkou, aby symbol mohl být zobrazením? Jednoduše *nikoli*. Představte si potištěnou stránku, která začíná takto: „posledních šest slov na této stránce“ a končí zopakováním těchto šesti slov. První ze šestislovných zápisů bezesporu odkazuje k tomu druhému a je mu podobný v té největší možné míře, přesto není o nic víc jeho obrazem, než je každé vytištěné slovo obrazem jiného svého tisku.

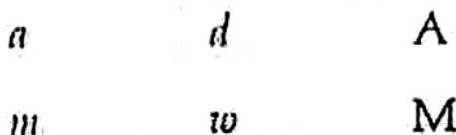
Když už bychom však nějak odlišili obrazy od jiných denotativních symbolů – což bychom museli provést jinými prostředky než pomocí podobnosti –, nemohla by míra naturalismu či realismu u obrazů záviset na míře podobnosti tomu, co zobrazují? I to se však ukáže neudržitelné. Neboť obrazy skřítků a jednorožců lze snadno klasifikovat jako více či méně realistické, naturalistické či fantastické, což ale nemůže záviset na míře jejich podoby se skřítky nebo jednorožci.

Nanejvýš můžeme říci, že u obrazů, které zobrazují skutečné objekty, je míra realismu v jistém smyslu souvztažná s mírou podobnosti obrazu vůči objektu. Musíme se však vyvarovat předpokladu, že podobnost představuje nějaké pevné, neměnné kritérium realismu; neboť podobnost je relativní, proměnlivá a kulturně podmíněná. I tam, kde v rámci jedné kultury mají soudy o realismu a o podobnosti sklon se shodovat, nemůžeme s jistotou říci,

že soudy o realismu vycházejí ze soudů o podobnosti. Pravý opak může být přinejmenším stejně pravdivý: větší podobnost přisuzujeme tam, kde v důsledku obeznámenosti se způsobem zobrazení považujeme obraz za realističtější.

Druhá výhrada: Podobnost nerozhoduje o tom, které zápisy jsou „tokeny společného typu“ nebo replikami jeden druhého.²

Pouze naše navyklost na ni nás svádí k přijetí podobnosti jako východiska pro seskupování zápisů do několika druhů písmen, slov, atd. Představa, že zápisy stejného písmena jsou si více podobné než zápisy písmen různých, se rozplyne ve světle protipříkladů, jako jsou ty na obr. 1. Mohlo by se namítnout, že rozhodující není ani tak míra podobnosti jako spíš

OBR. 1

podobnost v jistém ohledu. V jakém ohledu však mají být zápisy podobné, aby byly vzájemnými replikami? Byli tací, kteří se unáhleně domnívali, že různé zápisy stejného písmene jsou topologicky totožné, jenomže abychom je usvědčili z omylu, stačí nám pouze poznamenat, že první zápis na obr. 2 není topologicky shodný s tím druhým a že druhá značka na obr. 3 je topologicky shodná nikoli s první, ale s třetí značkou.

OBR. 2

OBR. 3

Ve snaze vysvětlit, jak musí být dva zápisy podobné, aby byly vzájemnými replikami – jak se musí zápis podobat ostatním zápisům písmene *a*, aby sám byl *a* –, se dostáváme do velkých potíží. Obávám se, že to nejlepší, co můžeme udělat, je říci, že všechny zápisy, které jsou *a*, si musí být podobné v tom, že jsou každý *a*. To zní sice jako jistojistá pravda, která ovšem není příliš vzrušující. Všimněme si navíc, že říci o všech *a*, že jsou si podobná v tom, že jsou *a*, je jednoduše totéž jako říci, že všechna *a* jsou *a*. Výraz „jsou si podobná v tom, že“ ono tvrzení ničím neobohacuje; podobnost se stává naprosto nadbytečnou.

Třetí výhrada: Podobnost nemůže zdůvodnit chápání dvou událostí jako provedení stejného díla nebo jako opakování stejného jednání či experimentu.³

Jinými slovy, to, co jsem tvrdil o replikách zápisů, se vztahuje i na události. Dvě provedení stejného díla se mohou velmi lišit. Opakování stejného jednání, jako třeba mrštění tenisového míčku o stěnu stodoly, se může skládat ze značně odlišných sledů pohybů. A co když provedeme experiment dvakrát; vytváří rozdíl mezi dvěma pokusy dva rozdílné experimenty, nebo pouze rozdílné případy stejného experimentu? Odpověď, jak zdůrazňuje sir James Thomson, bude vždy závislá na teorii⁴ – nemůžeme zopakovat experiment a pak se shánět po zastřešující teorii; musíme disponovat alespoň dílčí teorií, dříve než stanovíme, zda se jedná o opakování experimentu. Dvě provedení jsou provedeními stejné symfonie tehdy a pouze tehdy, shodují-li se se stejným notovým záznamem, jakkoli si mohou být nepodobná. A zda jsou dvě činnosti případy stejného chování, závisí na tom,

jak je budeme chápat; reakcí na příkaz „Udělej to znovu!“ může být otázka: „Co mám udělat znovu? Zabít plácačkou další mouchu nebo zopakovat choreografii onoho pohybu?“ V každém z těchto případů nezávisí přiřazování výskytů k jednomu dílu, experimentu nebo činnosti na vysoké míře podobnosti, nýbrž na vlastnění jistých rysů. V případě provedení Beethovenovy symfonie je to notový záznam, jenž určuje, o jaké požadované rysy se jedná; v případě opakování experimentu musíme směrodatné rysy hledat v teorii nebo hypotéze, kterou prověřujeme; v případě běžných činností se princip třídění liší v závislosti na našich záměrech a zájmech.

Čtvrtá výhrada: Podobnost nevysvětluje metaforu ani metaforickou pravdu.⁵

Výrok, že určité zvuky jsou měkké, bývá někdy interpretován, jako by ve skutečnosti znamenal, že zvuky jsou jako měkké materiály. Metafora se tak vykládá jako eliptické přirovnání a metaforické pravdy jako ve zkratce vyjádřené doslovné pravdy. Jenomže prohlášení, že určité tóny jsou měkké, protože jsou jako měkké materiály, nebo že jsou modré, protože jsou jako odstíny modří, nic nevysvětluje. Cokoli je v nějakém smyslu jako cokoli jiného; jakékoli zvuky jsou tak či jinak jako měkké materiály nebo odstíny modří. Jakou zvláštní podobnost tedy stvrzuje naše metafora? Nebo obecněji, v čem se musí objekty, na které se daný výraz vztahuje metaforicky, podobat objektům, na které se vztahuje doslovně?

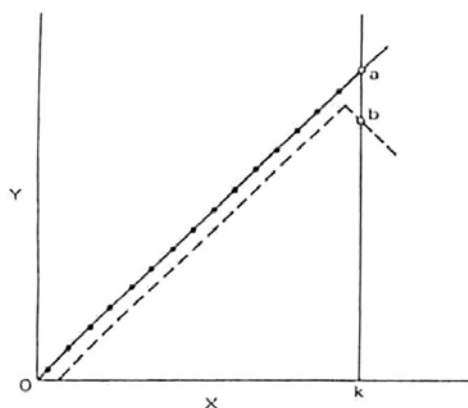
Nedomnívám se, že můžeme na tuto otázku odpovědět o mnoho lépe než na otázku, v čem si musí být podobné objekty, na které se daný výraz vztahuje doslovně. V obou případech se může ukázat příhodné obrátit pořadí argumentace: fakt, že se daný výraz vztahuje, doslovně či metaforicky, na konkrétní objekty, může mezi nimi sám o sobě určitou podobnost vytvářet, a nikoli se na ní zakládat. Pomocí metaforického užití lze vysvětlit podobnost lépe, než – nebo alespoň stejně dobře jako – když se metafora vysvětluje podobností.

Pátá výhrada: Podobnost nemůže vysvětlit naši prognostickou, či obecněji, naši indukativní praxi.⁶

To, že budoucnost bude stejná jako minulost, se často považuje za značně sporné – jde o nutný předpoklad pro vědu a život, ale podle všeho chybný a ospravedlnitelný jen s největší námahou, jestli vůbec. Jsem rád, že vám mohu v tomto smyslu nabídnout cosi pozitivního. Všechny tyto pochybnosti a obavy jsou zbytečné. Mohu vás ubezpečit: budoucnost bude stejná jako minulost. Nevím, zda vás to uklidní nebo zarmoutí, ale dřív, než se rozhodnete skákat radostí či z mostu, musím dodat, že i když jsem si jistý, že budoucnost bude jako minulost, netuším v jakém ohledu. Ať už se stane cokoli, budoucnost bude v nějakém ohledu stejná jako minulost.

Rád bych to vysvětlil. Dejme tomu, že při zkoumání vztahu dvou proměnných – třeba tlaku a objemu nebo teploty a vodivosti – pro danou látku získáme data zakreslená jako neoznačené tečky na obr. 4. Kde předpokládat výskyt dalšího bodu? Možná v a , jelikož a se jako všechny předchozí body vyskytuje na stejné přímce. Jenomže b je jako všechny předchozí body, jelikož se vyskytuje na stejné křivce (na přerušované čáře – a na mnoha jiných). Ve skutečnosti *každá* hodnota y , kdy $x = k$, bude jako všechny dřívější body v tom, že se nachází na nějaké stejné křivce – vlastně na mnoha stejných křivkách.

Tudíž naše předpovědi nemůžeme zakládat na strohém principu, že budoucnost bude stejná jako minulost. Otázkou je, v jakém ohledu se předpovězené podobá tomu, co už známe. Jakou z bezpočtu cest podobnosti se vydávají naše předpovědi? Mám takové tušení, že spíš než že by podobnost poskytovala nějaká vodítka pro indukativní praxi, indukativní praxe může poskytnout půdu pro některé kánony podobnosti.⁷

OBR. 4

Šestá výhrada: Podobnost mezi jednotlivinami nestačí k definování kvalit.⁸

Mnoho dobrých filozofů předpokládalo, že jsou-li dány jednotliviny a vztah podobnosti panující mezi dvěma jednotlivinami tehdy a pouze tehdy, sdílejí-li alespoň jednu z několika určitých kvalit, pak mohou bez váhání takové kvality definovat, a tak se vyhnout jejich určení jako dodatečných nedefinovaných entit. Je-li si několik jednotlivin podobných, pak podle této logiky budou sdílet tu či onu kvalitu; a kvality tudíž lze ztotožnit s nejsouhrnnějšími třídami jednotlivin, které jsou si všechny podobné.

Chyba zůstala dlouho nepovšimnuta z prostého nedostatku logické důslednosti. Jak jsme se mohli dostat od podobnosti mezi dvěma jednotlivinami k podobnosti mezi několika? Jsme v pokušení odpovědět, že několik jednotlivin je si podobných tehdy a pouze tehdy, jsou-li si podobné každé dvě z nich. To ale nemůže fungovat. Každé dvě ze tří nebo více jednotlivin si mohou být podobné (tj. mít společnou jednu kvalitu), aniž by měly všechny nějakou kvalitu společnou. Vezměme si na příklad tři destičky, první je napůl červená a napůl modrá, druhá napůl modrá a napůl žlutá, třetí napůl žlutá a napůl červená:

čm mž žč
1 2 3

Každé dvě ze tří destiček mají společnou jednu barvu, ale dohromady nemají společnou žádnou. Dyadická podobnost mezi jednotlivinami nepomůže definovat ty třídy, jejichž jednotliviny mají všechny společnou kvalitu.

Sedmá výhrada: Podobnost nelze poměřovat ani ztotožňovat s vlastněním společných rysů. V tomto případě jde spíše o obecnější výhradu, která na sebe váže některé dřívější.

Kdy jsou si obecně vzato dvě věci podobné? První reakcí asi bude: „Když sdílejí alespoň jednu vlastnost.“ Protože však mají každé dvě věci nějakou vlastnost⁹ společnou, podobnost by se stala univerzálním a tudíž zbytečným vztahem. To, že jsou si dvě věci podobné, by stěží stálo za pozornost, neexistují-li žádné dvě věci, které by si podobné nebyly.

Jsou si tedy dvě věci podobné, jedině když mají společné všechny vlastnosti? Ani s tím se daleko nedostaneme; neboť žádné dvě věci bezpochyby nemají všechny své vlastnosti společné. Takto chápaná podobnost by byla prázdným a tudíž zbytečným vztahem. Že jsou si dvě věci v tomto smyslu podobné by za pozornost určitě stálo, nicméně by to nebyla pravda.

V tuto chvíli už bychom se mohli spokojit spíše s komparativní než s kategorickou formulací. Máme tedy říci, že dvě věci *a* a *b* jsou si podobnější než dvě jiné věci *c* a *d*, pokud *a* a *b* mají více společných vlastností než *c* a *d*? Možná zní tato formulace vědecktěji a působí spolehlivěji, naneštěstí však není o nic lepší; neboť každé dvě věci mají přesně tolik společných vlastností jako jakýkoli jiný pár. Jsou-li na světě pouze tři věci, potom kterékoli dvě z nich náležejí přesně dvěma třídám a mají přesně dvě společné vlastnosti: vlastnost náležet do třídy sestávající z oněch dvou věcí a vlastnost náležet do třídy sestávající ze všech tří věcí. Je-li svět větší, počet sdílených vlastností bude větší, ale bude pořád stejný

pro každé dva prvky. Jestliže odpovídá počet všech věcí na světě n , pak každé dvě věci mají společných 2^{n-2} vlastností z celkového počtu 2^n-1 vlastností; každá věc má 2^{n-2} vlastností, které druhá nemá, a je $2^{n-2}-1$ vlastností, které nemá ani jedna. Pokud je svět nekonečný, všechna tato čísla jsou nekonečná a shodná.

Počítal jsem pouze s extenzionálními vlastnostmi prvního řádu. Zahrnutím vlastností vyššího řádu se mění aritmetika, ale nikoli můj argument. Nevyhnutelná připomínka, že je třeba vzít v úvahu i intenzionální vlastnosti, se mi zdá za těchto okolností zvláště neplodná, protože určit a rozlišit intenzionální vlastnosti je notoricky ošemetné téma a představu, že bychom poměřovali podobnost či cokoli jiného počtem intenzionálních vlastností, stěží můžeme brát vážně.

Více k věci by bylo, kdybychom počítali nikoli všechny, ale pouze *důležité* vlastnosti – nebo lépe, kdybychom zvažili nikoli počet, ale celkovou důležitost sdílených vlastností. Potom by si a a b byly podobnější než c a d , jestliže by souhrnná důležitost vlastností sdílených a a b byla větší, než by tomu bylo u vlastností sdílených c a d . Avšak důležitost je těžko postižitelná záležitost měnící se s každým posunem kontextu a zájmu naprosto neschopná dodat oporu neměnným rozdílům, které chtějí filozofové tak často odvozovat právě z důležitosti.

Toto je tedy sedm bodů obžaloby vznesené proti podobnosti. Co z toho vyplývá? Za prvé, musíme si uvědomit, že podobnost je relativní a proměnlivá, stejně tak nespolehlivá jako nepostradatelná. Dostatečně srozumitelná v rámci běžné mluvy, která ji těsně svazuje kontextem a okolnostmi, ale beznadějně mnohoznačná, když ji nic nepoutá. V tom je podobnost do značné míry jako pohyb. Máme-li, ať už mlčky, či explicitně, stanovený referenční rámec, vše je v pořádku; ale říci mimo tento rámec, že se něco pohybuje, je stejně neúplné jako říci, že něco je nalevo od. Musíme upřesnit, co za věc je nalevo, vzhledem k čemu se pohybuje a v jakém ohledu jsou si dvě věci podobné.

Přesto nelze podobnost na rozdíl od pohybu zachránit pouhým rozpoznáním její relativnosti. Když výrok, že se nějaká věc pohybuje, zpřesníme přidáním referenčního rámce, náš původní výrok zbavíme víceznačnosti a doplníme ho. Když však výrok, že dvě věci jsou si podobné, zpřesníme udáním vlastnosti, kterou mají společnou, opět se zbavíme víceznačnosti, ale místo abychom doplnili náš výrok, učiníme jej nadbytečným. Protože, jak už víme, prohlásit, že dvě věci jsou si podobné v tom, že mají určenou vlastnost společnou, neznamená nic jiného, než tvrdit, že mají onu vlastnost společnou. Podobnost jsme nijak nevydefinovali; nemáme ani *definiens* sloužící jako příslušná náhrada pro všechny výskyty „je podobný jako“, ani definiční schéma, které by zajišťovalo příslušnou náhradu pro každý výskyt. Spíše se musíme shánět po příslušné náhradě v každém případě zvlášť; a „je podobný jako“ má jen o málo větší smysl než prázdné políčko k vyplnění.

Komparativní soudy podobnosti navíc často nevyžadují pouze výběr relevantních vlastností, ale i zvážení jejich relativní důležitosti, přičemž proměny jak relevantnosti, tak důležitosti mohou být rychlé a enormní. Představme si zavazadla při odbavování na letišti. Pozorovatel si může všimnout tvaru, velikosti, barvy, materiálu, ba i značky zavazadla; pilota bude více zajímat hmotnost, cestujícího místo určení a komu zavazadlo patří. Která zavazadla jsou si podobnější než jiná, nezávisí pouze na tom, které vlastnosti sdílejí, ale také na tom, kdo srovnává a kdy. Nebo si představme tři sklenice, první dvě naplněné bezbarvou tekutinou, třetí zářivě červenou. Dalo by se očekávat, že budu tvrdit o prvních dvou, že jsou si podobnější, než je každá z nich podobná třetí sklenici. Avšak věci se mají tak, že první sklenice je naplněná vodou a třetí také vodou, ale obarvenou kapkou přírodního barviva, zatímco druhá sklenice je naplněná kyselinou solnou – a já mám zrovna žízeň. Okolnosti mění podobnosti.

Nepřehlédl jsem však zbývající a nejvýznamnější druh podobnosti – podobnost mezi kvalitami poměřovanou blízkostí jejich umístění v nějakém uspořádání? Teď se nebudeme o konkrétních věcech s jejich nespočetnými vlastnostmi, ale o kvalitách jako je odstín barvy či výška tónu, které se běžně chápou jako jednorozměrné. Není taková podobnost zbavena proměn způsobených vybíráním a zvažováním relevantních vlastností? Jistě, výšky tónů jsou si tím podobnější, čím menším počtem kmitů za vteřinu se liší. Ale je tomu opravdu tak? Nebo se c podobá více c^1 než střednímu d ? Samotná možnost takové otázky je dostatečným argumentem. Podobnost takzvaných jednoduchých kvalit se dá měřit blíz-

kostí jejich umístění v uspořádání, jenomže uspořádat je můžeme mnoha různými způsoby, a vždy z dobrých důvodů.

Co pak můžeme říci k uspořádání sensorických kvalit zmapovaných psychofyziology na základě párových srovnání, rozdělování, porovnávání, atd.? Jestliže mnohé tyto metody poskytují značně shodné diagramy, pak se relativní blízkost umístění na takovém diagramu rovná podobnosti v obecných podmínkách a obecném kontextu laboratorních experimentů a má nárok být uznána na standardní měřítko podobnosti u těchto kvalit. Můžeme však ověřit správnost použitých metod tak, že vyzkoušíme, jak dalece takto změřená podobnost souhlasí s běžnými soudy o ní? Nemyslím si, že existuje nějaký uspokojivý způsob, jak stabilizovat běžné podmínky (v protikladu k laboratorním) a kontext k získání soudů o sensorické podobnosti, které by obstály jako kritéria pro zhodnocení laboratorních výsledků. Laboratorní výsledky spíše vytvářejí než reflektují míru sensorické podobnosti. Jako většina měřících systémů mají sklon ovládat běžné soudy přinejmenším stejnou měrou, jakou se jimi nechají ovládat. A již jsme viděli, že relativní zvažování rozdílných kvalit objektů je tak proměnlivé, že i spolehlivá měřítko podobnosti kvalit pro každý jejich druh neposkytnou žádné konstantní měřítko celkové podobnosti pro samotné objekty.

Relativnost, ba i nestálost není fatální chybou. Fyzika nepřestane mluvit o pohybu jen proto, že pohyb není absolutní. Avšak podobnost, jak jsme viděli, je mnohem ošidnější záležitost. Jak už to ve filozofii bývá, když se podobnost podrobí analýze, obvykle se úplně vytratí nebo vyžaduje pro své vysvětlení právě to, co údajně vysvětluje.

Můžeme se cítit ochuzení, zklamaní nebo dokonce naštvaní, že jsme přišli o další šikovný nástroj ze ztenčující se filozofovy soupravy nástrojů. Ale odmítnutí podobnosti není, jako v případě tříd, odmítnutím nějakých logických čachrů na základě filozofického znechucení, ani, jako v případě intenzí, modalit, analytičnosti a synonymnosti, odmítnutím jakýchsi filozofických skopičin pro jejich naprostou nevyjasněnost. Nepůsobí-li výroky o podobnosti podobně jako kontrafaktuální kondicionály a sprostá slova ve filozofické studii důvěryhodně, stále nacházejí své uplatnění na ulici.

Přeložil Jakub Stejskal.

Tento článek je překladem kapitoly „Seven Strictures on Similarity“ z knihy Nelsona Goodmana Problems and Projects (Indianapolis and New York, Bobbs-Merrill 1972, s. 437–447).

Tento text vznikl v rámci projektu GA ČR 408/07/0909 „Estetická dimenze vizualizace kultury“.

Aluze děkuje profesorce Catherine Z. Elginové za její svolení k otištění tohoto překladu. The publisher wishes to thank professor Catherine Z. Elgin for her permission to publish this translation.

Poznámky:

- 1 Viz Nelson Goodman, *Languages of Art: An Approach to a Theory of Symbols*, Indianapolis, Bobbs-Merrill 1968, 2. vydání Indianapolis, Hackett 1976, 1. kapitola (dále *LA*, odkazy ke stránkám budou k prvnímu vydání). [Česky podle druhého vydání *Jazyky umění: nástin teorie symbolů*, Praha, Academia 2007. – *Pozn. překl.*]
- 2 Viz Nelson Goodman, *The Structure of Appearance*, Harvard University Press 1951, 2. vydání Indianapolis, Bobbs-Merrill 1966; 3. vydání Boston, Reidel 1977 (dále *SA*) [odkazy budou ke druhému vydání – *Pozn. překl.*], s. 360–364 a *LA*, s. 131–141. [Type a token jsou termíny C. S. Peirce, kdy *token* je konkrétním výskytem *typu*. – *Pozn. překl.*]
- 3 Viz *LA* IV.
- 4 Viz „Some Thoughts on Scientific Method“ in: R. S. Cohen a Marx W. Wartofsky (eds.), *Boston Studies in the Philosophy of Science*, sv. 2, New York, Humanities Press 1965, s. 85.
- 5 Viz *LA*, s. 68–80.
- 6 Viz Nelson Goodman, *Fact, Fiction, and Forecast*, Cambridge, MA, Harvard University Press 1955; 2. vydání Indianapolis, Bobbs-Merrill 1965; 3. vydání Indianapolis, Bobbs-Merrill 1973; 4. vydání Cambridge, MA, Harvard University Press 1983 (dále *FFF*) [odkazy budou ke druhému vydání – *Pozn. překl.*], s. 72–81, a *LA*, s. 164–170.
- 7 Viz *FFF*, s. 121–122.
- 8 Viz *SA*, s. 145–149.
- 9 Jako nominalista chápu samozřejmě každou zmínku o vlastnostech jako hantýrku nahrazující obezřetnější vyjádření pomocí predikátů.